

CZU 821.135.1(478).09(092)=135.1

VIAȚA CA ARTĂ: DIMENSIUNILE POETICII LUI ION HADÂRCĂ

*Miroslava METLEAEVA,
doctor în filologie*

Rezumat: Articolul, conceput ca eseu-interviu, prezintă personalitatea și creația lui Ion Hadârcă în contextul literaturii române din Basarabia. Sunt urmărite principalele etape ale evoluției sale poetice, de la volumele de debut, marcate de modernism și de reabilitarea esteticului, până la formulele postmoderniste și experimentale ale maturității. Textul evidențiază raportul dintre estetic și etic, relația poetului cu timpul, istoria, libertatea și identitatea culturală. Un loc important îl ocupă reflecțiile despre criza lecturii, relația dintre autor și cititor și rolul traducerii literare. Este analizată și activitatea lui Ion Hadârcă de traducător, eseist și mediator cultural, conturându-se imaginea unui creator polivalent, pentru care viața și literatura formează un proiect unitar.

Cuvinte-cheie: Ion Hadârcă, literatura română din Basarabia, generația șaptezecistă, modernism, postmodernism, traducere literară, identitate culturală, relația autor-cititor, eseu-interviu.

Abstract: The article, structured as an essay-interview, presents Ion Hadârcă's personality and work within the context of Romanian literature in Bessarabia. It traces the main stages of his poetic development, from the modernist beginnings and the restoration of the aesthetic dimension to the postmodern and experimental forms of his mature writing. The text highlights the relationship between aesthetics and ethics, as well as the poet's engagement with time, history, freedom, and cultural identity. Particular attention is paid to reflections on the crisis of reading, the relationship between writer and reader, and the role of literary translation. Ion Hadârcă's activity as a translator, essayist, and cultural mediator is also examined, revealing a multifaceted creator for whom life and literature form a coherent whole.

Keywords: Ion Hadârcă, Romanian literature in Bessarabia, the 1970^s generation, modernism, postmodernism, literary translation, cultural identity, writer-reader relationship, essay-interview.

Inițiind scrierea acestor note despre Ion Hadârcă, o personalitate remarcabilă care, prin activitatea sa multiaspectuală, a întruchipat schimbările fundamentale ale imaginii vieții nu doar în țara sa natală, ci și într-un vast spațiu geografic dincolo de granițele acesteia, am constatat întreaga complexitate a sarcinii pe care mi-am asumat-o. Am avut privilegiul să fiu martora multor evenimente și să cunosc personalități care au marcat epoca schimbărilor. De-a lungul unei perioade îndelungate, am fost martoră la un proces literar viu, desfășurat aici și acum. Ca traducătoare, familiarizată cu

numeroasele figuri emblematice ale poeziei, prozei, dramaturgiei și criticii literare, activitatea mea a contribuit la o înțelegere mai profundă a creației lor, care a readus literatura la propria identitate, la matricea lingvistică și stilistică naturală. Aceasta a fost reabilitată de generația „șaiyecistă” (generația lui Grigore Vieru) și generația „șapteyecistă” (generația „ochiului al treilea”, reprezentată de liderii săi Nicolae Dabija, Ion Hadârcă, Leonida Lari), care au integrat esteticul cu eticul într-o manieră organică.

De când putem vorbi despre literatură modernă? Din punctul meu de vedere, aceasta este perioada care separă cititorul de poet cu aproximativ 40-45 de ani. Totuși, în lumina vitezei actuale a schimbărilor fulgerătoare din viața reală, această distanță temporală poate părea enormă. Cu toate acestea, percepția este una formală, deoarece, dacă ne referim la contemporaneitate în sensul perenității, mulți dintre actualii poeți experimentatori ar fi clasificați în afara poeziei de la începutul sau mijlocul secolului trecut, și nu doar ei. Adevărații creatori au un câmp al propriilor aspirații, care devine câmpul lor de activitate. Vlad Pohilă, un remarcabil culturolog al Moldovei contemporane, sublinia că Ion Hadârcă are mai multe domenii în care s-a remarcat prin realizări deosebite. În primul rând, în poezie, unde s-a distins inițial prin puritatea și claritatea versurilor sale. Apoi, în calitate de traducător – de la Cervantes, Nizami, Pușkin, Lermontov, Hlebnikov, până la Federico Mayor, Kevork Emin, Ojārs Vācietis și Leons Briedis, Orlin Orlinov, Ivan Draci și alții.

„Indiferent ce spun unii (mai binevoitori sau mai îngăduitori) ori alții (mai invidioși sau mai malițioși), Ion Hadârcă este o importantă *figură politică*, este unul dintre fruntașii a căror implicare și devotament în mișcarea de eliberare națională nu poate să nu-și afle locul potrivit și fără care această etapă din istoria noastră ar fi incompletă și neadevărată. În fine, o sferă a performanțelor lui Ion Hadârcă o formează *eseistica, publicistica* (pun intenționat aici, între acești doi termeni, virgula – ca semn al sinonimiei), a cărei valoare sporește considerabil, fiind scrisă tocmai când avem cel mai mult nevoie de ea, în această epocă a incertitudinilor, dacă nu a devastărilor, într-o *eră a clonărilor*, o *eră barbară*, cum o califică însuși Ion Hadârcă în una dintre cele mai noi cărți ale sale” [6, p. 227].

Prezentându-l în această ediție pe contemporanul meu – Ion Hadârcă, poetul emblematic al epocii, o personalitate polivalentă –, voi încerca să relev, cel puțin într-o oarecare măsură, manifestarea talentului său în fiecare dintre domeniile enumerate. Volumele

lui Hadârcă, *Zilele* (1977), *Lut ars* (1984), *Darul vorbirii* (1985), au prezentat un poet care, în pofida credinței sale în puritatea și sinceritatea poeziei, s-a remarcat de la început prin maturitatea înțelegerii timpului dur – dușmanul sufletului omenesc. Propriile căutări în definirea menirii sale în viață erau asemănătoare cu dilema hamletiană „a fi sau a nu fi” în reflecțiile asupra valurilor răului omniprezent, care împiedică descoperirea fasciculelor adevărului în complexitatea existenței.

Și-a definit locul în poezie, precum și în viață, printr-o singură frază pe care mi-a spus-o într-o recentă întâlnire la Academia de Științe a Moldovei, după ce a fost ales vicepreședinte al acestei instituții științifice. L-am întrebat: „Biografia dumneavoastră este plină de atâtea evenimente, încât ele ar fi fost suficiente pentru o viață întreagă. Ce vă dă puterea să depășiți obstacolele și să mergeți înainte? În ce vă găsiți sprijinul?”. Răspunsul a fost scurt: „Mă țin rădăcinile mele”.

„În anii '80, numele poezilor Grigore Vieru, Ion Vatamanu, Leonida Lari, Nicolae Dabija, Dumitru Matcovschi, Valeriu Matei și Ion Hadârcă au devenit emblematice, iar poemul său *Libertate* a devenit imn național” [8, p. 67]. Acest detaliu subliniază importanța și rolul profund simbolic al poemului *Libertate* în istoria Republicii Moldova. Pe 26 august 2021, în contextul aniversării a 30 de ani de la proclamarea Independenței Republicii Moldova, Banca Națională a Moldovei a emis un set de trei monede memoriale de argint, fiecare dedicată acestui eveniment istoric. Fiecare monedă include versuri care au devenit simboluri ale țării. Prima monedă ne transportă în anul 1991, la generația care a luptat pentru libertatea țării, fiind gravate cuvintele „O libertate, sfântă libertate” (autorul poeziei *Libertate* – Ion Hadârcă; compozitor – Anatol Dumitraș; interpret – Angela Bucico).

În continuarea conversației amintite cu poetul, am afirmat că nu este posibil să-l limitezi la o anumită mișcare literară, deoarece el este profund legat de toată epoca literară, cuprinzând atât a doua jumătate a secolului al XX-lea, cât și prima parte a secolului al XXI-lea. În acest sens, Ion Hadârcă a menționat:

„Trăiesc în fluxul timpului, dar generația anilor '70 a fost decisivă și pentru cuvântul meu în poezie. Cu toate acestea, eram toți diferiți și nu ne-am încadrat în anumite clișee. Da, în critica literară contemporană din Moldova, generația anilor '70 este adesea numită generația «ochiului al treilea», ale cărei eforturi principale au fost

reabilitarea esteticului în contrast cu realismul socialist oficial. Însă niciodată nu m-au atras abandonul total al realității obiective și estetizarea sterilă”.

I-am amintit lui Ion Hadârcă observația corectă a academicianului Mihai Cimpoi din lucrarea sa, unicat în acest areal, dar mult reeditată, *O istorie deschisă a literaturii române din Basarabia*, despre perioada anilor '70, în care acesta sublinia autoidealizarea unor tineri poeți [2, pp. 179-196]. În același timp, Cimpoi evidențiază poetica lui Ion Hadârcă, care se îndreaptă spre autenticitate și concretitudine, către echilibrul etic al valorilor prin separarea lor în adevărate și false, construind straturi sonore ale discursului și chiar jocuri lingvistice, apropiindu-se de experimentalismul postmodern. Poetul a reușit „în forme fixe, disciplinate în sensul clasic, lăsând teren liber pentru dezvoltarea imaginației poetice” [4, p. 27].

Criticul literar contemporan Alexandru Burlacu a efectuat o analiză profundă a creației lui Ion Hadârcă, observând că poetul ilustrează clar două epoci ale poeziei: modernistă, mai evidentă în primele sale lucrări, precum *Zile*, *Lut ars* și *Darul vorbirii*, și alta, postmodernistă, începând cu *Ambasadorul Atlantidei* (1996) și continuând cu *Lira din Acvariu* (2014) – o perioadă de tranziție către o poetică sintetică, în care trecutul nu este respins, ci încorporat [1].

Poezia lui Ion Hadârcă se distinge, din punctul meu de vedere, și prin componenta intonațională a expresivității artistice, care a determinat anumite transformări în percepția textului poetic.

Într-adevăr, parcurgând textele din volumele *Două imperii* (1998), *Cetățile albe* (1998), *Albe cetățile negre* (1999), *A fi în timp* (1999), *Dezinfecția de frontieră* (2001), *Globul de mătase* (2001), *Echipa de ingeri* (2001), *Artera Zen* (2000), *Gheara de fum* (2007), *Pianul din abator* (2008), *Noimele după Ioan* (2012), *Antene parabolice* (2012), *Sonetarium* (2013), *Lira din acvariu* (2014), descoperi că acestea nu schimbă esența artei poetice, ci o nuanțează prin imaginație și erudiție, producând, paradoxal, un efect real de uimitor. „Poetul este pe rând rapsod, tribun, *poeta-faber*, pentru care cuvântul reprezintă realitatea. Poezia sa nu este doar un rezultat al talentului original, ci și al unei înalte simțiri artistice, al unui meticulos lucru asupra cuvântului” [1, p. 33].

În anul 2021, profund legat de contemporaneitate, Ion Hadârcă a publicat volumul *Neliniști asimetrice*, care explorează tema

izolării generale în timpul pandemiei și a evenimentelor derivate din contextul existenței într-un astfel de fundal antinatural. El încearcă să stabilească un contact între inteligențele separate: cea emanată de autor și cea receptată de cititor. „Discursul volumului *Neliniști asimetrice*, plin de paradoxuri stilistice provocatoare și de ambiguități ce se cer dezambiguizate, e un strigăt în tăcere...” [7, p. 218]. În vremuri când este nevoie doar de o singură notă, polifonia dispare, fiind înlocuită de zgomotul uniformității. Și omul se desprinde de cuvânt. Pandemia dezumanizării nu cunoaște leacuri. Imaginile metaforice relevă nașterea „noului” lumii, mișcată spre autodistrugere.

În anul 2023, publicarea volumului de poezie intitulat *Râul devremelui târziu*, antologat de autorul însuși, a devenit semnificativă. Acesta acoperă perioada 1977-2021 și ilustrează vizibil căutarea insistentă a Cuvântului în stările sale primordiale, în haosul înregistrărilor timpului. Prefața la această lucrare, scrisă de Mihai Cimpoi, începe cu un citat din creația poetului: „Poezia, spune inspiratul Ion Hadârcă, este umbra dorului pe aripa gândului...” [3, p. 5]. Și continuă: „Poetizând relieful ambiant, făcând poezie peisagistică ce reflectă o stare de suflet, Hadârcă meditează și asupra «peisajelor textului» cu frica viscerală de a vedea ce sădește acolo, care îi vor fi roadele și care corb va cobi, strecurat în ele” [3, p. 7].

„Artificiile acustice, jocurile ingenioase cu numele proprii, cu numele de opere și termeni din diferite domenii (muzică, pictură, politică, informatică, tehnică, știință), figurile sonore ce ne trimit la «figurile sonore» medievale (...) și la aventurile stilistice postmoderniste dovedesc un grad înalt de intelectualizare și de conceptualizare a viziunii. Supuse cenzurii logicului, raționalului, capătă forme concentrate de glose, sentințe, apoftegme, *concelli*” [3, pp. 10-11].

Întorcându-mă la recenta discuție cu poetul, am abordat subiectul atitudinii sale față de ceea ce se întâmplă acum în poezie. Mi-am exprimat punctul de vedere că majoritatea poezilor din Moldova contemporană urmează o concepție aproape obligatorie de reînnoire automată a dicteului hiperrealist sau de prozodie extremă a mijloacelor lingvistice. Efectele de șoc și parodiarea lumii exterioare, montajul manifestărilor subconștiente ale personalității cu o descriere grotescă a lumii exterioare, căutarea unei ieșiri într-un citat salvator, în naturalism, intertextualitate – toate acestea devin o paletă verbală specifică (gratuită). În replică, am auzit următoarele, care cred că ar fi interesante pentru cei pasionați de

literatură: „Aș încadra acest fenomen în ceea ce unii numesc post-modernism reactiv. Eu l-aș numi colaj. Totuși, fiecărei acțiuni, așa cum se întâmplă în fizică, îi corespunde o reacție contrară; adică, chiar și în postmodernismul clasicizat, există disensiuni îndreptate împotriva practicii impuse de el”.

În timpul conversației noastre, am menționat că se observă un fenomen din ce în ce mai răspândit în ultimul timp – procesul literar viu s-a îndepărtat de scopul său original, adică de lectura în sine. Acest lucru se întâmplă din diferite motive, inclusiv penetrarea generalizată a tehnologiilor informaționale în viața noastră. Dar nu putem ignora nici legile pieței, care au pătruns și în cultura literară. Manipulările literare pentru promovarea operei au trecut de o linie roșie, transformându-se în prezentări editoriale pentru un cerc restrâns de afini. Devenind autosuficient, scriitorul contemporan încetează să mai fie... interesant pentru cititor. Reacția lui Ion Hadârcă a fost promptă: „Să nu generalizăm. Pot doar să confirm unele dintre observațiile dumneavoastră: prin accentuarea unei realități obiective rigide, multe lucrări demonstrează, de fapt, o renunțare la toate cuceririle poeziei înalte. Metafora, armonia, imaginarul artistic se pierd undeva în umbră. Și toate acestea sunt atribuite conceptului de postmodernism. Totuși, acest lucru poate fi contestat. Dacă aruncăm o privire asupra unor texte, ele par a fi un coș de gunoi. Și acest lucru îi îndepărtează pe cititori”.

Discuția cu poetul a atins și ideea că, în diferite epoci, sufletul găsea refugiu în atmosfera consolidată a canonului literar – o transpunere artistică. „Traducerile nu sunt copii, ci versiuni definite prin care încerci să transmiți textul și spiritul limbii originale în textul limbii de primire”, a menționat el. „Trebuie să recunoaștem că, ocupându-ne serios de traducere, inevitabil devenim și filosofi, și psihologi, și istorici, și culturologi. Acest proces poate fi numit crearea unei a doua naturi materiale a operei artistice în învelișul altei limbi”.

Traducerea unei cărți este întotdeauna o descoperire, atât pentru cititor, cât și, în primul rând, pentru traducător. Traducerea mea a ciclului de poezii *Artera azeră* de Ion Hadârcă a fost pentru mine o adevărată descoperire a Azerbaidjanului. Sincer vorbind, pentru mine, Azerbaidjanul, într-un trecut relativ apropiat, era o enigmă, la fel ca majoritatea celorlalte republici. Cunoștințele mele despre această țară se limitau la informații oficiale superficiale și

zvonuri neclare. „Terra incognita” era și literatura sa, cu rare excepții (de exemplu, câteva poeme ale lui Nizami Ganjavi).

Artera azeră de Ion Hadârcă a deschis larg porțile către acest spațiu al unei țări și al unui popor uimitor, aducând ecourile istoriei secolelor trecute, aromele grădinilor orientale și valurile Caspicului, vivacitatea străzilor din Baku și monumentalitatea turnurilor petroliere.

Cuvintele au tulburat imaginația: „...Plouă peste Bacu./ Marea Caspică seamănă/ Cu un cer rafinat./ Plouă și sub dalta sculptorului/ Nevăzut înfloresc/ Pietrele roze/ În ornamentul Cetății./ Plouă și peste Turnul Fecioarei./ Marea Caspică s-a retras/ De la picioarele turnului/ Astfel continuând să crească/ Brațul rupt al Apșeronului/ Spre celălalt frate/ De pe Steaua Orionului”. Prin traducerea acestui ciclu în limba rusă, am încercat să redau impresiile și sentimentele poetului față de coloristica unei țări necunoscute lui până atunci, exprimate în limba română. Această traducere a fost publicată în 2007 în almanahul *Vocile Siberiei* al remarcabilei cunoscătoare a literaturii mondiale Mary Kușnikova. În același almanah au apărut și alte opere traduse de mine din creația lui Ion Hadârcă: *Sazul tăcut al lui Bahtiyar și Lira lui Lermontov*.

Traducerile lui Ion Hadârcă impresionează prin acuratețea și fidelitatea față de original. Un exemplu strălucit al impactului personalității traducătorului asupra calității traducerii este vizibil în traducerea lui Ion Hadârcă a *Ospățului în timpul ciumei* din *Micile tragedii* de Pușkin (2021). Înaintea lui, această operă a fost tradusă în limba română de minunatul artist al cuvântului, poetul și prozatorul Aurel Busuioc. „Nu intenționez să concurez cu colegul meu de breaslă. Traducerea lui este magnifică”, a subliniat interlocutorul meu. „Dar el nu avea experiența COVID-ului – această catastrofă universală a contemporaneității. Răsfoind întâmplător paginile *Micilor tragedii* în această perioadă, am fost uimit de genialitatea capodoperei recitite din perspectiva reflecțiilor și trăirilor personale. Este o viziune complet diferită asupra operei în sine și asupra propriei persoane”.

Când, în urma unui accident, a decedat poetul Grigore Vieru, remarcabilul regizor și actor, primul ministru al Culturii din Republica Moldova, Ion Ungureanu, cu lacrimi în ochi, a citit în fața poporului poezia *La moartea poetului* de Lermontov, în traducerea lui Ion Hadârcă. Atunci i-a spus traducătorului: „Am redescoperit

profunzimea și actualitatea acestui șirag poetic”. Și, apoi, a adăugat: „Vă mulțumesc pentru traducere”.

Nu pot să nu menționez volumul de aforisme publicat în 2012 de Congresul Azerilor din Moldova, cu ocazia a 870 de ani de la nașterea marelui clasic al literaturii azere, Nizami Ganjavi, poet, savant și filosof. Traducătorul în limba română și autorul articolului *Nizami, sau drumul spre nemurire* a fost Ion Hadârcă. În articol se evidențiază că beytele scrise de Nizami tind spre individualizare, creând, la rândul lor, în propriul lor microunivers, coliere de frumusețe, armonie, arabescuri rafinate, greu de reprodus prin orice traducere. Miniaturile aforistice ale lui Nizami impresionează atât prin actualitatea ideilor, adevărilor exprimate, cât și prin curajul excepțional manifestat de poetul incoruptibil în vremuri tulburi, când capetele cădeau de pe umeri ca umbrelele păpădiilor.

Modern în ideile sale și insistent în renașterea ritmurilor poeziei, Ion Hadârcă a publicat, în 2023, o ediție unică, care a necesitat eforturi considerabile pentru a vedea lumina tiparului. Este vorba despre cartea *Dimitrie Cantemir. Poemele inorogului*. Interesul față de această personalitate legendară nu se stinge de-a lungul secolelor. Ion Hadârcă, în prefața sa la colecția de opere poetice restaurate ale lui Dimitrie Cantemir, scrie:

„Deși personalitatea principelui Dimitrie Cantemir devine celebră, în plan european, încă din timpul vieții sale, opera acestui remarcabil istoric, filosof, scriitor și controversat domnitor continuă a incita spiritele, ridicând probleme și în zilele noastre. Valorificarea treptată a acestui tezaur pune în lumină noi și noi dimensiuni istorice, traductologice, artistice etc., ale genialului precursor. Prin actuală ediție ne-am propus să punem în evidență o calitate mai puțin elucidată și aproape deloc abordată sistematic în alte studii, anume, aceea de poet și precursor al poeziei românești moderne” [5, p. 5].

„Reținem pentru frumusețea-i inedită această perla poetică de o rară expresivitate metaforică și originalitate suprarrealistă” [5, p. 13].

...Sub ochii noștri are loc un proces viu, creat aici și acum, și, desigur, este imposibil să-l evaluăm complet și neechivoc. În prim-planul vieții literare au apărut texte novatoare din punct de vedere stilistic, lucrări complicate prin forma lor de scriere, cu o narațiune stratificată, cu contexte și subtexte inepuizabile.

Cuprinderea infinitului este imposibilă, dar trebuie să tindem spre aceasta, deoarece deschide spații necunoscute ale macro- și microuniversului. Să schițezi într-o notă scurtă complexitatea unei personalități extraordinare, cum este Ion Hadârcă, este

practic nerealist. Totuși, am încercat să trezesc interesul cititorilor față de poetul a cărui viață poate fi considerată o creație continuă, chemând generațiile viitoare de creatori de poezie precum o stea călăuzitoare.

Traducere din limba rusă de Mariana COCIERU, dr. în filologie

Referințe bibliografice

1. BURLACU, Alexandru. Poezia lui Ion Hadârcă. In: *Probleme ale științelor socioumanistice și modernizării învățământului: materialele Conferinței științifice anuale a profesorilor și cercetătorilor UPS „Ion Creangă”*. Coord. șt. Igor Racu; col. red. Angela Verdeș et al. Vol. 3, seria 18. Chișinău: [S.n.], 2016, pp. 33-38.
2. CIMPOI, Mihai. *O istorie deschisă a literaturii române din Basarabia*. București: Fundația Națională pentru Știință și Artă, 2009.
3. CIMPOI, Mihai. Spunerea organică de sine. Cuvânt înainte. In: HADÂRCĂ, Ion. *Râul devremelui târziu*. București: Editura Academiei Române, 2023.
4. CIMPOI, Mihai. Spunerea organică de sine [Ion Hadârcă]. *Convorbiri literare*. 2023, nr. 9 (333), pp. 27-31.
5. HADÂRCĂ, Ion. Dimitrie Cantemir – poetul. Cuvânt înainte. In: CANTEMIR, Dimitrie. *Poemele inorogului*. Ediție alcătuită, gândită și îngrijită de Ion Hadârcă. București: Editura Academiei Române, 2023, pp. 5-14.
6. POHILĂ, Vlad. Ora eseisticii de vârf într-o eră barbară. *Limba română*. 2006, nr. 4-6, pp. 227-231.
7. SOROHAN, Elvira. Referințe critice. In: HADÂRCĂ, Ion. *Râul devremelui târziu*. București: Editura Academiei Române, 2023, pp. 217-220.
8. МЕТЛЯЕВА, Мирослава. *Литература Молдовы на стыке веков: литературная критика, переводы, эссе*. Кишинэу: Profesional Service, 2014.